

Περίληψη διδακτορικής διατριβής με τίτλο: Οί βυζαντινές πηγές του Έορτοδρομίου του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου.

Νικόδημος Αγιορείτης (1749-1809)

Ο διαπρεπής μοναχός, θεολόγος και συγγραφέας τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας Νικόδημος Αγιορείτης, κατὰ κόσμον Νικόλαος Καλλιβούρτσης, γεννήθηκε ἀπὸ εὐσεβεῖς γονεῖς στὴν Νάξο τὸ 1749. Γόνος εὐπορῆς οἰκογένειας διδάχθηκε τὰ πρῶτα γράμματα πιθανὸν ἀπὸ κάποιον ἱερωμένο, στὴν γεννέτειρα νήσο του. Σὲ ἡλικία 16 ἐτῶν συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν πατέρα του, Ἀντώνιο, συνεχίζει τὶς σπουδὲς στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ τῆς Σμύρνης μὲ διδάσκαλο τὸν Δωρόθεο Βουλησμᾶ. Τὸ 1775 ἐγκαθίσταται στὴν Μονὴ Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὅπου καὶ λαμβάνει τὸ μοναχικὸ σχῆμα μὲ τὸ ὄνομα Νικόδημος. Στὸ κελὶ τῶν Σκουρταίων στίς Καρυὲς ἀφοσιώνεται στὴν ἀντιγραφὴ χειρογράφων, στὴν μελέτη καὶ στὴν συγγραφὴ. Ταυτόχρονα ἀλληλογραφεῖ μὲ λόγιους ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ὅπως τὸν Ἀθανάσιο Πάριο καὶ τὸν ἐθνομάρτυρα Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄. Ἡ κοίμησή του συνέβη στίς 14 Ἰουλίου 1809 καὶ ὁ ἐνταφιασμός του ἔγινε στὸ κελὶ τῶν Σκουρταίων, ὅπου καὶ φυλάσσεται ἡ κἀρα του.

Ἄμεσα τὸ ἔργο τοῦ Νικοδήμου ἀναγνωρίζεται ὡς σπουδαῖο, μὲ ἀποτέλεσμα πολλοὶ νεώτεροι ἐρευνητὲς τῆς Ὀρθόδοξης καὶ Ῥωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν ὡς ἐξάαιρετο θεολόγο. Τὸ συγγραφικὸ ἔργο μποροῦμε νὰ τὸ διακρίνουμε στὰ ἀσκητικὰ καὶ νηπτικὰ, στὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ, στὰ ποιμαντικὰ καὶ πρακτικὰ, στὰ κανονικὰ καθὼς καὶ στὰ ὕμνογραφικὰ καὶ ἀγιολογικὰ ἔργα. Τὸ πρῶτο χρονολογικὰ ἔργο μὲ τίτλο *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν* ἐκδόθηκε στὴν Βενετία τὸ 1782, ἀκολουθεῖ τὸ *Περὶ συνεχοῦς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων τοῦ Χριστοῦ Μυστηρίων* καὶ *Ὁ Εὐεργετινός*. Τὸ 1794 ἐκδίδεται τὸ *Ἐξομολογητάριον*, τὸ 1796 τὸ *Βιβλίον καλούμενον Ἀόρατος Πόλεμος*, τὸ 1799 τὸ *Νέον Μαρτυρολόγιον*, τὸ 1800 τὸ *Πηδάλιον*, τὸ 1801 τὸ *Συμβουλευτικὸν ἐγχειρίδιον περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων* καὶ τὸ 1803 τὸ *Νέον Ἐκλόγιον*.

Ἀπὸ τὰ ὕμνογραφικὰ καὶ ἀγιολογικὰ ἔργα, στὰ ὁποῖα συνδέονται ἄρρηκτα ἡ ἀσκητικὴ πνευματικὴ καὶ ἡ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀντικείμενο μελέτης τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς θὰ ἀποτελέσει τὸ *Ἐορτοδρόμιον*.

Ἐκδεδωμένο γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Νικοδήμου, στὴν Βενετία τὸ 1836, τὸ ἔργο φέρει τὸν πλήρη τίτλο, *Ἐορτοδρόμιον ἧτοι ἐρμηνεῖα εἰς τοὺς ἀσματικοὺς*

κανόνας τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν συνερανισθὲν ἐκ διαφόρων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων, πλουτισθὲν μὲν πολλὰς σημειώσεις καὶ συνταχθὲν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὑπὸ Νικοδήμου ἐν μοναχοῖς τοῦ ἐλαχίστου τοῦ Ἀγιορείτου. Ἡ ὀνομασία Ἐορτοδρόμιον μιμεῖται αὐτὴν τοῦ Κυριακοδρομίου. Ἐπειδὴ οἱ ἐρμηνευόμενοι κανόνες ἦσαν γραμμένοι σὲ δύσκολη γλῶσσα, μὲ ἀποτελεσματὰ ὑψηλὰ θεολογικὰ νοήματα νὰ μὴν κατανοοῦνται ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας, ὁ Νικόδημος μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ προβαίνει στὴν ἐξήγησιν τῶν κανόνων, ὥστε νὰ εἶναι κατανοητοὶ ἀπὸ τὸν λαόν.

A. Στὴν ἀρχὴ τῆς διατριβῆς μας θὰ ἀναφερθοῦμε στὸ γραμματολογικὸ εἶδος τῶν ἐρμηνειῶν καὶ στὴν ἐξέλιξή του κατὰ τὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ περίοδο. Ἀκολούθως θὰ παρουσιάσουμε ἀνέκδοτες καὶ ἐκδεδομένες ἐρμηνεῖς κανόνων ποὺ ἐκπονήθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν Νικόδημο. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἐκδεδομένων ἐρμηνειῶν κανόνων συναντοῦμε στὶς ἐργασίες τῶν Κομίνη¹, Ἀ. Παναγιώτου², Montana³ κ. ἄ.

B. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο θὰ ἀφιερωθεῖ στὴν παρουσίασιν τοῦ περιεχομένου τῶν κανόνων. Οἱ ἐρμηνεῖς τῶν κανόνων, οἱ ὁποῖες περιλαμβάνονται στὸ Ἐορτοδρόμιον, ἀφοροῦν στοὺς ἐξῆς κανόνες:

- 1) τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς).
- 2) τοῦ πεζοῦ κανόνου τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως (Χριστὸς γεννᾶται· δοξάσατε).
- 3) τοῦ ἱαμβικοῦ κανόνου τῆς αὐτῆς ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως (Ἔσωσεν λαόν, θαυματουργῶν δεσπότης).
- 4) τοῦ κανόνου τῶν Θεοφανείων (Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα).
- 5) τοῦ ἱαμβικοῦ κανόνου τῶν Θεοφανείων (Στείβει θαλάσσης, κυματούμενον σάλον).
- 6) τοῦ κανόνου τῆς Ὑπαπαντῆς (Χέρσον ἀβυσσοτόκον, πέδον Ἥλιος ἐπεπόλευσέ ποτε).
- 7) τοῦ κανόνου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Ἀνοίξω τὸ στόμα μου καὶ πληρωθήσεται πνεύματος).
- 8) τοῦ κανόνου τῶν Βαΐων (Ὁφθησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου νοτίδος ἄμοιροι).

¹ Kominis A., «Γρηγορίου τοῦ Κορινθίου ἐξηγήσεις εἰς τοὺς ἱεροὺς λειτουργικοὺς κανόνας Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ», in Akten des XI Internationalen Byzantinisten- Kongresses (München 1958), München 1960.

² Παναγιώτου Ἀντ., Ἀνάλεκτα Παλαιολογεῖου Γραμματείας Ι, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004.

³ Montana F., Gregorio di Corinto, esegesi al canone giambico per la Pentecoste attribuito a Giovanni Damasceno (introduzione, edizione critica, traduzione), Pisa 1995.

- 9) τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Δευτέρας (Τῷ τὴν ἄβατον κυμαιομένην θάλασσαν).
- 10) τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Τρίτης (Τῷ δόγματι τῷ τυρρανικῷ).
- 11) τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Τετάρτης (Τῆς πίστεως ἐν πέτρα με στερεώσας).
- 12) τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Πέμπτης (Τμηθείση τμᾶται πόντος ἐρυθρός).
- 13) τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Παρασκευῆς (Πρὸς σὲ ὀρθρίζω τὸν δι' εὐσπλαχνίας σεαυτόν).
- 14) τοῦ κανόνος τοῦ Μεγάλου Σαββάτου (Κύματι θαλάσσης τὸν κρύψαντα πάλαι διώκτην τύραννον).
- 15) τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ἥτοι τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου (Ἀναστάσεως ἡμέρα λαμπρυνθῶμεν λαοί).
- 16) τοῦ πρώτου κανόνος τῆς Ἀναλήψεως (Τῷ σωτήρι Θεῷ, τῷ ἐν θαλάσῃ λαόν).
- 17) τοῦ δευτέρου κανόνος τῆς Ἀναλήψεως (Ἀνέστης τριήμερος ὁ κατὰ φύσιν ἀθάνατος).
- 18) τοῦ κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς (Πόντω ἐκάλυψε Φαραῶ σὺν ἄρμασιν).
- 19) τοῦ ἱαμβικοῦ κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς (Θεῖω καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφω).
- 20) τοῦ πρώτου κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως (Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις ποσί).
- 21) τοῦ δευτέρου κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως (Μωσῆς ἐν θαλάσῃ προφητικῶς ἰδὼν ἐν νεφέλῃ).
- 22) τοῦ πρώτου κανόνος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Πεποικιλμένη τῇ θείᾳ δόξῃ).
- 23) καὶ τοῦ δευτέρου κανόνος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Παρθένοι νεάνιδες σὺν Μαριὰμ τῇ προφήτιδι).

Ἦτοι συνολικὰ ἐρμηνεύονται 23 κανόνες.

Γ. Στὴν συνέχεια θὰ ἀναλυθοῦν οἱ πηγές τις ὁποῖες χρησιμοποιεῖ ὁ Νικόδημος στὸ ἔργο του. Οἱ πληροφορίες γιὰ τις πηγές τοῦ Ἑορτοδρομίου προέρχονται τόσο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο ὅσο καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος, στὸν πρόλογο τοῦ *Ἑορτοδρομίου*, χρησιμοποιεῖ τις παλαιότερες ἐρμηνεῖες τοῦ *Πτωχοπροδρόμου* καὶ τοῦ *Ἀωνύμου*, τις ὁποῖες βρῆκε σὲ χειρόγραφα τῶν

βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἐνῶ εὐδιάκριτα εἶναι καὶ τὰ πατερικὰ χωρία. Ἡ ταύτιση τῶν χειρογράφων μὲ βάση τις ἀόριστες ἀναφορὲς τοῦ Νικοδήμου θὰ ἀποτελέσει βασικὸ στόχο τῆς διατριβῆς.

Δ. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ ἀναφερθοῦμε στὶς μεθόδους ἐρμηνείας τῶν κανόνων ὅπως γραμματική, συμβολική, ψυχαγωγική ἐρμηνεία, παρεκβάσεις κ.ἄ..

Ε. Τὸ πέμπτο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας μας θὰ περιλαμβάνει τὶς προσπάθειες ἐρμηνείας κανόνων μετὰ τὸν Νικόδημο. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἐρμηνείας κανόνων μετὰ τὸν Νικόδημο ἀποτελοῦν οἱ προσπάθειες τῆς μοναχῆς Ἀνθούσας, τοῦ Σοφοκλῆ Δημητρακόπουλου⁴ κ.ἄ.

ΣΤ. Τέλος, θὰ ἀκολουθήσουν τὰ συμπεράσματά μας στὰ ὁποῖα θὰ ἐπισημανθοῦν κυρίως οἱ πρωτότυπες συμβολές μας στὸ θέμα.

⁴ Δημητρακόπουλου Σοφ., Παρακλητικὴ κείμενο κατὰ στίξη καὶ μέλος καὶ νεοελληνικὴ ἀπόδοση, τ. Α΄ Κυριακή, ἐκδ. Παρρησία, Ἀθήνα 2012.

Βιβλιογραφία (κατά χρονολογική σειρά έκδοσεως).

- Κολιτσάρας Ί., «Νικόδημος Ἀγιορείτης (1749-1809)» Ἀκτίνες 16 (1953), 400-407, 450-454, 511-515 καὶ 17 (1954) 30-35.
- Kominis A., «Γρηγορίου τοῦ Κορινθίου ἐξηγήσεις εἰς τοὺς ἱεροὺς λειτουργικοὺς κανόνας Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ», in Akten des XI Internationalen Byzantinisten- Kongresses (München 1958), München 1960.
- Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, λῆμμα Νικόδημος Ἀγιορείτης, τ. 9 ἐκδ. Ἀθ. Μαρτίνοσ, Ἀθῆναι 1966.
- Παπουλίδης Κ., «Nicodème l' Hagiorite (1749- 1809)» Θεολογία 37 (1966) 294-313, 390-415, 576-590 καὶ 38 (1967) 95-118, 301-313.
- Montana F ., «I canoni giambici di Giovanni Damasceno per le feste di Natale, Teofania e Pentecoste nelle esegesi di Gregorio di Corinto», Koinonia 13 (1989) 31- 49.
- Μοναχὸς Θεόκλητος Διονυσιάτης, Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης: ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα του 1749-1809. Ἀθῆναι 1990.
- Montana F., Gregorio di Corinto, esegesi al canone giambico per la Pentecoste attribuito a Giovanni Damasceno (introduzione, edizione critica, traduzione), Pisa 1995.
- Καραϊσαρίδης Κ., Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης: καὶ τὸ λειτουργικὸ του ἔργο. Ἀθῆναι 1998.
- Κρικῶνης Χ., Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης: βίος καὶ συγγραφικὸν ἔργον, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2001.
- Παναγιώτου Ἀντ., Ἀνάλεκτα Παλαιολογεῖου Γραμματείας Ι, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004.
- Podskalsky G., Ἡ Ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821: ἡ ὀρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν δυτικῶν δογμάτων μετὰ τὴν μεταρρύθμιση. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2005.
- Δημητρακόπουλου Σοφ., Παρακλητικὴ κείμενο κατὰ στίξιν καὶ μέλος καὶ νεοελληνικὴ ἀπόδοση, τ. Α΄ Κυριακὴ, ἐκδ. Παρρησία, Ἀθήνα 2012.
- Φειδᾶ Βλ., Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Γ΄, α΄ ἔκδοση Ἀθῆναι 2014.

- Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανική Ἐγκυκλοπαίδεια, λήμμα Νικόδημος Ἁγιορείτης, τ. 11 ἐκδ. Στρατηγικὲς ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2014.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΟΣ